

На село је долазило кроз 19. вијек такођер новог становништва. Херцеговци су долазили као кметови или слуге (дјетићи), пак би се оженили и остали на женину имању.

Присподобимо ли данашње становништво са оним прошлих вјекова, одма се запажа, да је прије становништво долазило већином из залеђа. Док су прије Херцеговци били у апсолутној већини, сад су у релативној, јер је број из свих осталих крајева већи од броја усељеника из Херцеговине. Има ипак разлике између оних из других крајева и оних из Херцеговине. Из других крајева, особито из Далмације, не долазе неком нарочитом сврхом. Они дођу или као чиновници пак ту остану, или се ожене или због било којег другог разлога. Херцеговац долази понајвише као трговац и у тому — како је већ речено — успијева.

Градско се становништво у прошлим вјековима као и данас често мијењало. Село није увијек било изложено честим промјенама становништва, али се и тамо ипак мијењало. Неке се данашње породице спомињу непосредно иза великог потреса. Изнимке су мјеста која су била потресом уништена. Ту је становништво много млађе. За једну једину породицу могло би се за сада казати, да је још из 14. вијека. У катастру од 1399. спомињу се Глумчева селишта. Глумаца има данас у Лисцу. Наравно, тешко је доказат, да ли је данашња породица идентична са оном из 15. вијека, пак с тога и то остаје за сада нагађање. Али није искључена могућност, да се то докаже, за ту и за многе друге породице, кад узимамо више података из богатог дубровачког архива.

По досада стеченом искуству требат ће у нашим приморским крајевима архивској грађи у питању поријекла становништва посветити особиту пажњу, јер и оно мало усмене предаје, што још има, нагло нестаје. Исто тако треба ће потражити ријешење и многих осталих антропогеографских питања у историји, јер се многа од тих питања не би могла ријешити без историјске грађе.

Д-р Илија Синдик.

ИЗ ЖИВОТА ГРАДА ШАПЦА

Почињемо описом Шапца из првих година XIX века. Тада је био раздељен на два дела: Град и Бајир. Градом се у то доба звао цео данашњи градски простор уз цело своје поље и Дудару, који су били и насељени и звали се *Пољане*. Бајиром, и онда и данас, звале се поједине, узвишене стране рекавице Камичка. У граду је била посада, војне и цивилне власти, уз масу незапосленог господарског елемента, који је с времена на време чинио испаде по граду и околини и враћао се с богатим пленом. У Град се улазило са запада на велику гвоздenu капију, на којој је била увек строга стража. Цео је град био пун дућана, и магаза и тезги где су седели трговци и занатлије и продавали. Све се становништво састојало од Турака, Јермена, Јевреја, Грка, Цинцара и тако малог броја Срба, да су се могли на прсте избројати. Јевреји и Јермени спадали су под заштиту других држава, били с осталима тако туђи сељацима, да су их нерадо гледали и призивали.

Пољане, у колико нису биле у опасности од воде, биле су насељене муслиманском сиротињом, које је било доста и која се бавила ситним занатима, надничењем, риболовом, вођњом и преносом, па и

пљачком. Овај је елемент био посве немиран и готов на сваку узбуну и покрет против радног народа.

На Бајиру је живио у равној мери муслимански и православни елемент. Турци су били трговци, мирни и радни а поред њих Срби живели су завидним животом, не долазећи никад у сукобе. И Бајир је био готово сваке недеље по један пут до двапут изненада нападан од градских беспосличара, када су глобљени и Срби и Турци и пљачкани у подједнакој мери. Због ових честих напада, због затварања и радња и домова, због тешко плаћаних намета живот је био врло тежак за мирне и радне грађане.

Живот с других страна није био тежак: године су врло добро рађале, сељаци су доносили намирнице, оне нису биле скупе и с тих страна било је увек добро. Трговина је била врло жива и сваке се године јачала. Сељаци и Турци трговци чак од Пријепоља, Чајничка, Рашке и Сјенице спуштали су се са својим целепима на шабачку и митровичку пијацу. Око Шапца од М. Госпође до Петковаче била су велика стада оваца, коза, велики чопор свиња, целепи говеди и коња. Трговаца из Босне и Аугарске било је доста, стока је продавана, паре су узимане и одмах у самом граду улагане у со, храну, гвожђе и другу робу, товарене на коње, уз пут продаване по разним трговима или за готове паре или за другу робу.

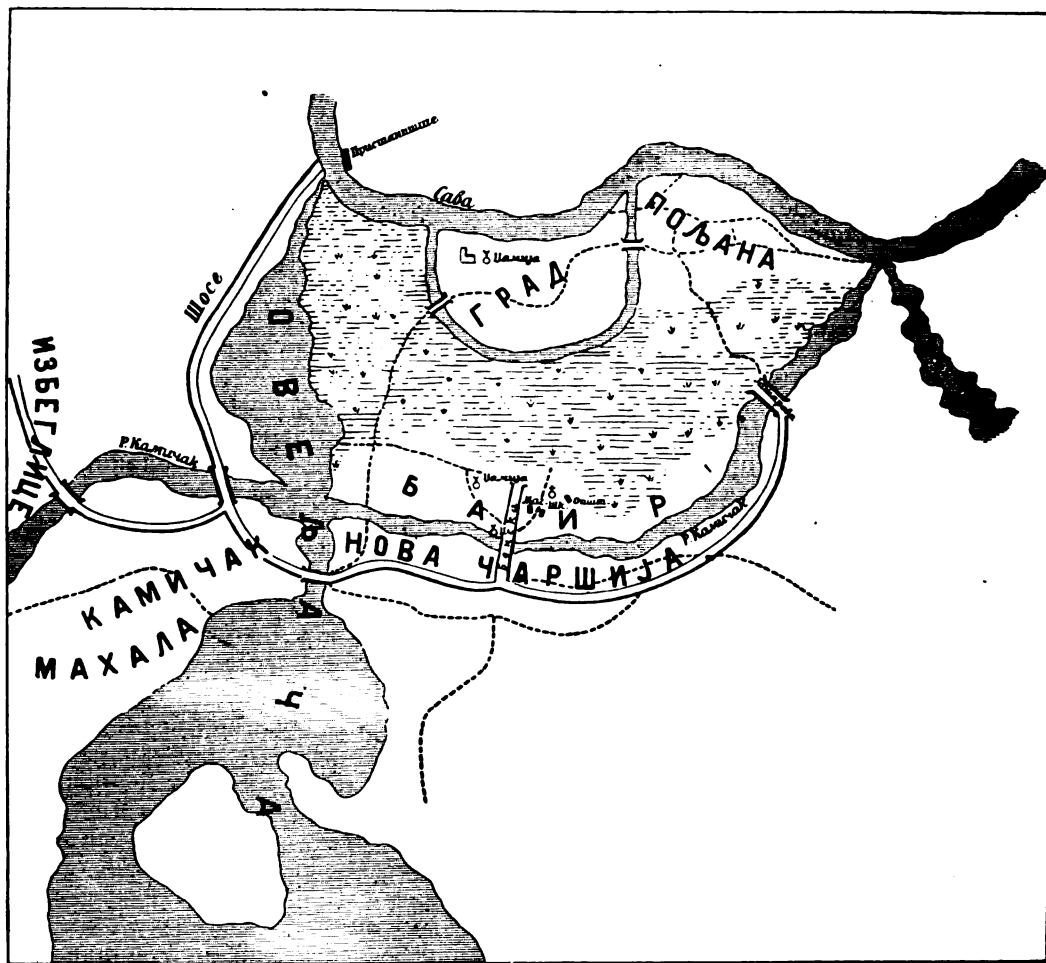
На Бајиру јасно су се разликовала 3 дела: муслиманска и српска махала и чаршија. Чаршија је била на Камичку и око Бенске Ђуприје; српска махала, са црквом, школом и лудницом била је на садашњем Марвеном Тргу и даље на исток низ Камичак; турска махала с џамијом и школом била је на запад од српске опет дуж Камичка. По чаршији радње су биле заједно и помешане и српске и турске и трговачке и занатлијске. Турци су местом из Босне и Б. Крајине, а Срби Македонци и Херцеговци уз нешто мало Бошњака. Свуда и по кућама и по улицама говорило се српски, а на том се језику и у школи и на суду говорило и радило.¹

Ратовима за ослобођење, мишарском битком 1. августа 1806. год., заузимањем Шапца у 1807. год. Шабац се из основа променио. Те промене биле су не само у повећању Шапца него и у променама у становништву. Стари Шабац шири се на све стране, добија и трећи крај, уништава баре, насељава их, оре или пошумљава. Стари Китог расеца се, по њему се на све стране отварају путеви за пролаз Шапцу, путеви се претварају у њиве, по пропљанцима се праве села и народ се одаје раду и остаје на том месту. Камичак и његов Мутник доводе се у варош, каналишу и једним каналом око Града уводе у Саву, а другим кроз варош спушта Сави при ушћу Думаче. Сави се отворише други путеви, на њој се подигосе бродарске агенције, зграде за грађу чамца, каика, лађа и дереглија, зграде за станове и канцеларије. Сви се крајеви нагло изменише, почеше се насељавати придошлицама с разних страна, тако да варош доби сасвим други изглед.

Шабац при крају 1809. год. имао је већ 3 засебна краја: *Град с Пољаном*, *Нову Чаршију* (проширени Бајир) и *Камичак*. У граду је наша војска затекла сам страни елемент. Власти, посада и незапослени

¹ Има данас још живих Шапчана, који се радо сећају својих успомена из детињства, које су весело провели у својим и суседним муслиманским кућама. Пок. Алекса Фотић је више пута и као одрастао ишао у посету својим некадашњим Шапчанима, насељеним у Шапцу и тамо се особито осећао. Ово је исто радио и његов друг пок. Марко Стојановић и врло радо о овоме говорио.

готовански елемент с масама муслиманске сиротиње избегао је у Босну. Остали су Цинцари, Грци, Јевреји и Јермени, и одмах се дали на посао као и дотле, а муслиманска сиротиња с Пољана враћала се и остала у истом положају. Њу су магистрат и суд општински баш ове године иселили с Пољане и пребацили на десну страну баре Овељаче и тако засновали Махалу, коју су позније у Шапцу неправом назвали Циганска Махала.

Скица Шабца.

од 1807—1813. год.

Бајур се раширио с радњама и становима јужно од Камичка с наслоном на Овељачу и тиме добио ново име *Нова Чаршија*. Нико се из овог краја није хтео селити, а нико није ни тражио. Западно од Овељаче дуж Камичка, поред Махале и путева за Мајур и Табановић населио се нов део Шапца *Камичак*, који је већ у 1809. год. без избегличког света био колико оба друга дела с Махалом. И њега су населили трговци, занатлије и угледнији политички људи с разних страна. Као највећи чир на телу тадашњег Шапца била је бара *Овељача*, коју суд општине шабачке те исте године по плану и предрачуну свога

суграђанина Јована Манојловића одведе и исцеди у Саву, тако да се она од тога доба није више никада јављала у граду. Овељача је била дубока и пространа бара, пуна рибе, птица и на местима се косила, али је ипак поред свих прихода морала се уништити. Она је и после дала још веће приходе тиме, што су јој знатни делови претворени у насеља, а други у зиратна поља и шуме.

У околини Шапца тога доба биле су неколике мале чаршије нашег и муслиманског живља. Чаршице тога доба биле су: Прњавор, Парашница и Митровица у Мачви, Каона у Посавини. Чим се муслимански живаљ населио, а изгубила се стара равнотежа, и наш се елемент поколебао и на први позив суда шабачког, кад је још добио бесплатне плацеве, грађу и прву помоћ у подизању домова и дућана, листом доселио се у Шабац. Тада су се из Прњавора доселили: Чаркићи, Гарабиљевићи, Прајзовићи, Вујевићи, Максимовићи, Радосављевићи, Кулезићи и др. Из Парашнице су дошли: Јуришићи, Селаковићи, Крајинићи, Шокчанићи, Херцеговчевићи, Мијићи, Бијуклићи, Алексићи, Врачарићи и др. Из Митровице су дошли: Ђуци, Ђулибрци, Попарићи, Кондићи, Румбићи, Думбићи, Ђумурлије, Пуљевићи и др. Из Каоне су дошли: Бани, Павловићи, Трбићи, Токовићи, Јотићи, Станковићи, Стојковићи и др. Од Уба су дошли: Рекалићи, Паунковићи, Панајотовићи и др. Од Дреновца, села у Мачви, дошли су: Герати, Мостарлије, Чупићи, Дукићи, Шобићи и др. Од Липолиста, другог мачванског села, дошли су: Лешановићи, Рувидићи, Крејаци, Чачићи и др. Из Богатића дошли су: Берићи, Богатинчевићи, Радовановићи, Квачановићи, Дукићи, Ковићи и др. Од Орида и Мишара дошли су: Станковићи, Топузовићи, Самарџићи, Качаревићи, Поповићи, Ковановићи и др.

На Бајиру с Турцима били су упоредо наши Македонци и Херцеговци, па кад су поред себе примили ове нове досељенике тада су постали и господари целе вароши, где се Турци нису ни питали. Кад су се у 1809. год. прилике Шапца знатно средиле појурили су и странци у њега и почели се насељавати. Тако су гомиле херцеговачких и босанских земљорадничких породица пале на терет Шапцу. С друге стране исто тако појуриле су избеглице из Хрватске и Славоније и Босне и око Шапца задржале. С јужних страна, од Ниша, Скопља и Битоља, једва да су појединци допрли до ових места и ту поред ранијих остајали. Из појединих босанских градова трговци и занатлије, родом из Босне и Херцеговине, дошли су на овамо и отпочели радити. Тада су дошли: Куртовићи, Параноси, Крсмановићи, Шкуљевићи, Ковачевићи, Радуловићи, Марићи, Митрићевићи, Дучићи и др. Од Македонаца из овога доба дошли су: Вељановићи, Јоцићи, Анастасијевићи, Фотићи, Јовановићи, Гановићи и др. Из Хрватске дошли су: Мусулини, Прице, Крајићи, Крајиновићи, Симоновићи, Поповићи, Мијатовићи, Плавшићи, Херцези, Орељи, Ољаче, Дрљаче и др. Из Босне су дошли: Кнежевићи, Вуковићи, Тршићи, Бојанићи, Петрушићи и др. Из околних коцелевачких села, где се трговина имала око чега бавити по тамнавским селима, придешле су неке трговачке породице тога доба: Токмаковићи, Антонићи, Бирташевићи, Чолићи, Лазаревићи, Протићи и др. где су дошли с њима: Гашићи, Грујићи, Матићи, Лојанице из меховљанских села.

Извозна трговина у турско доба била је у рукама богатих сељака ваљевског, подринског, ужичког и рудничког краја. Извозници тога доба, који извозе живу стоку, коже, вуну, лој, суво месо и сланину, бели мрс, били су у ваљевским крајевима и радили непосредно са

Шапцем: Митар Лукић из Осечине, Јован Ашковић из Бањана и Јаков Ненадовић из Бранковине. Од Ужичана били су на гласу: Јаков Полић из Каменице, Стеван Драшкић из Расне и Крста Лапчевић од Н. Вароши. Од Рудничана били су на гласу: Никола Музикрава из Бечња, Никола Милићевић, Луњевица, Јован Драшковић из Полома, Стеван Тимотић из Г. Горијевнице, Петроније Вукомановић из Срезовеца. Од Подринаца били су на гласу: Стипан Тадић у Савковићу, Петар Васић у Г. Буковици, Цветин Ђермановић у Скадру, Теодор, Тешман Солдатовић у Баставу, Живан Антонић, Ликодра и др. Сви су ови трговци радили непосредно са Шапцем, за време сезоне слазили и цело време у раду проводили. Многи од ових трговаца имали су по Шапцу своје куће и дућане, па су са женама и са децом у њему се дели, а у нерадно доба враћали се у своја села својим укућанима. Никола Музикрава имао је у Шапцу свој трговачки биро, он је радио у заједници с Димитријем Пуљевићем, банкарком из Митровице у Срему, поред бироа имао је својих 15 нумера кућа. Нешто тако имао је и Никола Луњевица. Трговци Јаков Полић и Стеван Драшкић у 1809 г. стално су дошли у Шабац.

За нас је од велике вредности описати овај начин трговине. На шабачкој пијаци највећи трговци овога доба су Никола Музикрава, Никола Луњевица, Јаков Ненадовић и Тешман Солдатовић. Што вреди за трговину прва два трговца вреди и за њиховог млађег друга Тешмана, о коме ћемо рећи неколико речи. Тешман у своје доба надалеко чувени свињарски трговац, рођен у Баставу, окр. подринском, пореклом из прекосавских фрушкогорских села изнад Ирига, био је врло бистар, добро писмен, окретан, одличан познавалац људи и узорног шпекулативног духа. Водио је тако велику и разгранату трговину из свога богатог дома у Баставу, да се о његовом имену говорило по целој Шумадији, З. Србији и источним крајевима Босне. Није било трга по овим крајевима, на којима се нису јављали његови чувени калаузи. Калаузи су били највиђенији сељачки трговци, људи из првих домова, богати и увек добро одевени и симпатични. Они су куповали, лучили, у оборе затварали и одређених дана терали Шапцу. Било је једно време, кад се од Рашке до Смедерева, око Крагујевца и Београда, ниједно свињче није могло на другу страну извести до на скелу митровичку и све то прелазило преко Тешманових руку. У доба довоза Тешман је слазио Шапцу и у њему читаве месеце проводио: стоку примао и плаћао, продавао и изводио. Кад би пред Божић био потпуно готов и последњег калауза веселог отпратио, вратио би се у свој Бастав, који није напуштао до јесени.

Многи од његових калауза из тога доба силазили су у Шабац и у њему остали: Дивљани, Зимоње, Петаци, Остојићи, Коларовићи из ваљевских села Каменице и Г. Буковице; Чворићи, Капетановићи, Антонићи из његове непосредне околине.

Кад смо навели које су се трговачке и занатлијске породице доселиле у Шабац, нагласићемо нешто и о распореду нашег живља пре 1809. год. У Новој Чаршији тога доба било је свега 265 нумера, од којих је било 75 дућана, а остало станови и јавне грађевине. Близу 85 било је муслиманских кућа а остало нашег живља. Наших кућа могло је бити око 100 а 5—6 биле су јеврејске и католичке. Наши су се још за турског доба збили по местима одакле су дошли, ма да је било и појединачних упадица. Око баре Овељаче, данас око Мачванског Трга били су Херцеговци: Лукавчевићи, Ристићи, Тодоровићи,

Магазиновићи, Шкуљевићи, Радуловићи, Пуљевићи, Спужи и др. Око цркве и на исток од ње били су Македонци и Старосрбијанци: Стојковићи, Пантелићи, Станковићи, Цинцар-Марковићи, Цинцар-Јанковићи, Рекалићи, Николићи, Панајотовићи, Вељановићи, Поповићи, Михаиловићи, Јотићи, Паунковићи. Међу њих су упали Херцеговци: Бани, Куртовићи, Шкуљевићи (др), Тркићи, Павловићи-Каонци, Гашићи, Атићи, Грујићи и многи други.

У Шапцу од 1809. год. стање се много изменило. Број кућа порастао је; од старих пописаних у 1807. г. 367. Шабац се августа и септембра 1809. попео на 1234 куће и дућана (Пољана је била расељена). Махала је имала до 35 кућа и 4—5 дућана; Нова Чаршија и Камичак имали су као спојени преко 1000 домова и дућана, где нису урачунате многобројне избеглице на Камичку. Суд општински имао је свој регистар и свог чиновника регистратора. У регистру је свака улица обележена римском цифром, а свака кућа арапском. Свака кућа обележена је чија је и суседи су напоменути. Улице нису имале имена. Регистар је водио Милош Магазиновић отац Стевана Магазиновића. Из овог регистра вађене су границе и описи, оверавале у општинском суду и при продајама вредиле као тапије. У овим регистрима дало се видети и шта ко има од непокретности у Шапцу. У њега су унета била сва непокретна добра Шапчана из тога доба.

Куће Шапчана тога доба биле су одвојене од дућана и увек на другом крају, нарочито код оних на Бајиру око цркве, џамије и Бенске Ћуприје. Досељеници су почели одмах градити с лица дућане и позади станове. До станова и дућана лако се долазило; општина је давала бесплатно земљиште, песак, земљу и дрво. Грађанин је имао сам да одвлачи песак, земљу, а дрво и да осече и преради. И дућани и куће тога доба биле су од плетара и земље, обељени и необељени; имало је доста дућана и станова од брвана. Куће су биле покривене даском (није се знало за цреп, ћерамиду), а понегде и сламом. Зидари су били из Осата и кући давали су онај тип, који је превлађивао по околним селима. Доцније су почели дизати и градити по угледу на прекосавска села и варошице. Пећи по собама грађене су од земље из варљанске Слатине и Зблаћа.

У Шапцу тога доба градили су се ове занати: абаџијски, терзијски, ковачки, поткивачки, дугмеџијски, златарски, казанџијски, баруџијски, пушкарски, ћурчијски, опанчарски, зидарски, кречарски, дрводељски, млекаџијски, хлебарски, ракиџијски, ножарски, седларски, месарски и др. Занати су се врло добро развијали, своје раднике богатали и тиме варош подизали. Били су растурени на све стране и једне врсте било је повише радња. Из једног пописа кујунџија види се да их је у 1809. год. било 10 радника. Још тадашњи занати дали су маха, да се и доцнија занатлијска поколења на них угледају. Наиме њихов начин рада остао је и данас. Занати се раде на велико у доба, кад је најмањи долаз у варош. У доба сезона навикао је сељак да по продаји и наплати робе не иде из града, докле се не снабде сољу, гвожђем, храном, обућом и оделом, колико му треба за целу годину. Уобичајено је да се ни петина добијеног новца не враћа кући.

На средини данашњег Марвеног Трга биле су црква, основна школа и судница, и оне нумерисане, као и остале куће. Тадашњи свештеник био је Димитрије Вуковић, рођен у Босни код Зворника, а школован у прекосавским селима. Кад се број домова повећао, добио је за помоћника неког Чупића назор запопљеног, родом из Дреновца.

Учитељ у школи за време Турака био је Јован Манојловић, рођен или у Иригу или у неком селу уз Ириг. Кад је букнуо устанак и Шабац се ослободио Манојловић је потребовао Шапцу на другим странама, те се оставио свога учитељевања. Што се Шабац подигао, има се поглавито захвалити Манојловићу, овом даровитом и необичном човеку, који је био кмет у општини, секретар у Магистрату, лични секретар у војводе Луке Лазаревића, члан Трговачког Суда, председник бродарског друштва и ортак у банкарској фирми Димитрије Пуљевић, Никола Музикрава и Драшковић и најпосле диктатор Шапца за истребљење хајдучије.

У суду општинском били су ови кметови: председник Јован Спуж, тргов., кметови: Иван Мијић (за Камичак), Јован Манојловић (за Н. Чаршију) и Јованча Михаиловић (за Град). Саветодавни одбор при општини чинили су: Стеван Лукачевић, Мирослав Магазиновић, Иван Кнежевић, Цинцар Марко, Владислав Павловић - Каонац, Милутин Рекалић, Јаков Тркић, богати Стеван Чаркић, Прњаворац и 2—3 муслиманина. Једини чиновник у општини био је регистратор Милош Магазиновић.

Магистрат је био судска и административна власт. На челу Магистрата је био као председник: војвода Лука Лазаревић из Свилеуве, чланови: Симо Станковић из Кормана (за Поцерину), Раде Радосављевић из Голочела (Птамнаву), Станко Јуришић и Пантелија Герат, први из Црне Баре, други из Дреновца (Мачва), некакви Капетановић из Корените (Јадар) и Јован Спуж трговац из Шапца (Шабац). Деловодник је водио секретар Јован Манојловић. Војвода Лазаревић имао је и политичку власт, па се после кратког времена одрекао председништва у магистрату и успео да се на његово место узме писмени и отресити сељак кнез Илија Марковић из Грушића.

У трговачком Суду, који је расправљао често трговачке спорове, отварао трговачке и занатлијске радње, отварао и скидао стечаје, штитио и подизао занате и трговину, седали су као председник: Стеван Лукачевић трговац, као чланови: Јован Манојловић, Иван Мијић, Јованча Михаиловић.

У то доба ради развића извозне и увозне трговине иницијативом неког досељеника Драгутина Плавшића, однекуда из Хрватске, основа се бродарско друштво. За председника томе друштву би изабран: Стеван Лукачевић, њега да заступа Јован Манојловић, за чланове: Мирослав Магазиновић, Стеван Чаркић, Јован Спуж, Цинцар Марко, Јаков Тркић и Милан Бан. Одбор је успео да од данашњег Камичка отвори леп пут на Саву, да на њој према Кленку створи агенцију, да поред ње подигне бродарску радионицу за израду лађа, каика и дереглија. Грађу је дала општина шабачка у Китогу, а израђени бродови пловили су по Сави и Дунаву и њиме се подизали до Н. Сада и Пеште и спуштали се чак до Галаца и Брајиле. Трговина је ишла тако да су натоварене лађе нашом робом продаване на трговима с робом заједно.

У доба препорођаја Шапца и по њега настајале су тешке прилике. Највећих незгода учинила му је хајдучија првих поратних година, али је магистрат давањем мандата у руке Јовану Михајловићу успео да овај проблем брзо реши да више није излазио на јавност.

Друга тегоба Шапцу пала је изненада на њега. Та је у великом притицају избегличког света из Босне, Хрватске и Приморја, где су у близини били Турци, па их робили, палили и као робље продавали. У годинама од 1807. до 1811. више хиљада породица пало је Шапцу на врат. Магистрат и општина су их прихватили, прихрањивали и ода-

шиљали али су све те помоћи биле мале. Због тога општински суд реши да све ове избеглице стално населе, а за пријем, исхрану и насељавање да се изабере 3 одбора. У први одбор ушао је Мирослав Магазиновић као председник, чланови Иван Мијић и Иван Кнежевић (познати кнез Иво од Семберије) трговац и абација с Камичка, родом из Попова у Семберији, у други одбор ушао је Стеван Лукачевић, Стеван Чаркић и Мирослав Чачић уз неколико жена, где им је била на челу Госпава Мирослава Магазиновића, а трећи је одбор чисто женски, где је за председницу и секретара узета Даница Јов. Манојловића. Први је одбор био насељенички, он је имао још 24 члана поред поменутих, где је сваки имао за задатак да одвојену породицу собом одведе на одређено место и тамо је смести. По решењу овог одбора свако мачванско село имало је примити најмање по 5—10 ових породица, а нова насеља: Мајур, Љешница, Стража, Равње, Засавица да приме и остатак. Цела је Мачва подигнута на ноге, сви су морали ићи на кулук, сећи грађу, вући земљу, куће градити и дочекати досељенике. Све се ово брзо и као по концу изводило. У овоме насељавању највише је трчао Иван Кнежевић, пошто је као Бошњак био најближи избеглицама.

Други одбор имао је да организује народну кујну и станове за избеглице. На Камичку, на садашњем табановачком путу, биле су кујне и зграде за преноћишта. Све су то биле зграде од дасака, лисмика и на совама, све привремено, никад стално. Овај је одбор имао још и тај задатак да сирочад оба пола прима на се и да га остави у Шапцу, дајући онима којима су потребна таква деца.

Трећи је одбор био чисто економски одбор, који је имао за задатак да организује радионицу одела, рубља и најнужнијих кућних потреба. У радионице, које су биле у близини кујне, примане су избегличке жене и девојке, те су с варошким девојкама прерађивале вуну и конопљу и од ње правиле одело, обућу за себе и за продају. Само се овим путем могло објаснити онако брзо насељавање и намештање избеглица. Конопљу, лан, вуну набављале су саме жене у лозничким селима. У једном извештају Манојловићкином одбору и општини стоји да је собом носила и сву вуну донела из Манастира Троноше.

Приликом овог насељавања Шабац је задржао за себе све избегле занатлије и мушку за трговину и занате слободну децу. Исто тако насељенички одбор имао је задатак да по селима прикупља занатлије, да их премешта у Шабац а да на њихова места насељава избеглице. Сваки занатлија имао је добити у Шапцу бесплатно земљиште и све олакшице у грађевини дућана и стана. Занатлије су се и могле и не могле брзо решавали на сеобу у варош, али трговци нису се лако одвајали од својих центара, докле су већ децу спремали да их задрже на тим местима. Отуда од чувених трговачких кућа по појединим селима потомци спустили су се у Шабац, Лозницу и друга насељена места, те са њима се прекинуо сваки рад по трговини. Највећи број државних службеника изашао је од ових трговачких сеоских кућа, па је и то припомогло брзом престанку трговања по селима. Истина мењали су се и начини трговања, те је и то припомогло нестанку сеоске трговине у старим размерама.

Још првих дана по ослобођењу а нарочито после довршеног насељавања избегличког света, Шабац се почео брзо развијати и истицати се као први културни град. У њега се рано почело са запада доносити одело, обућа, почело се по тамошњим обичајима и јести, веселити и

живети. У варош су се почели рано уводити учитељи са стране, почели се учити и страни језици, затим слати се деца у стране школе. У кући богатог Стевана Чаркића-Прњаворца још првих дана по ослобођењу имао је за своју децу учитеља страних језика са стране, његови су млађи говорили немачки, а за његовим столом јело се много друкчије него код других. Отац пок. Фотића Коста Радосављевић из Прњавора свршио је Лицеј у Београду, био први трговац, који је радио с Трстом и говорио и писао немачким и талијанским језиком. Стеван Лукачевић и Мирослав Магазиновић уз Јована Манојловића, Јован Служ и Цинцар Марко били су трговци вишег реда, који су сваки понаособ знали по један страни језик и живели по угледу на Стевана Чаркића. На ове су се куће угледале и досељеничке: Музикраве, Луњевице, Драшковића, Банића, Солдатовића и др.

Одраслија деца ових трговаца слата су у Ораховицу, Тсмишвар, Нови Сад, Митровицу у тамошње трговачке школе, где су се нарочито таква деца вежбала у немачком језику и оное што се онда тражило. Велики је број дече слат у ове школе и 1811. год. Стева Лукачевић, при повратку са свога трговачког пута из Галца, свраћа у Ораховицу и при доласку у Шабац у Трговачком Суду износи да је био у Ораховици, да је нашао свих 23 шабачке дече да се добро уче и владају. Ову своју децу имућнији људи дали су и даље, дали су у војску или у државне службе. Тако су Коста Магазиновић, син Мирослава Магазиновића, Димитрије Црнобарац, примљени за војнике и одабрани за студенте и после дошли до високих положаја у држави. На овај су начин ушли у чиновнике још и ова шабачка деца овог доба: Јосиф (Јоса) Куртовић, син Јована Куртеше златара, Павле Куртовић, брат Јосифов, Димитрије Николић, Петар Магазиновић, Димитрије и Евгеније, синови Тешмана Солдатовића, синови Луњевичини, синови Стевана Чаркића, синови Служића, синови проте Павловића, синови Петра Пантелића, старих Мостића, Рекалића и многи други. У ову врсту падају и наши велики људи: *Лазар Лазаревић*, пореклом од Херцеговчевића из Клења, *Сшојан Новаковић*, од Требаља, *Сшеван Д. Појовић*, познати педагог, од Гиљана, *Владимир Јовановић*, економиста и *Владимир Јовановић*, песник, су из јужних крајева, *Милорад Шайчанин*, и ако није рођен у Шапцу, пореклом је од Тетова, *Сшојан Чујић* је Пивљанин из села Кнежевића, *Ђорђе Тојузовић*, син Милутина Топузовића је пореклом из оридске Придворице, камо су дошли из каранске Рибашевине од тамошњих Топузовића итд.

И ако је Шабац 1813. године потпао под Турке, као и цела Србија, његов напредак није стао већ се продужио. Он се врло мало расељавао у то доба. Нешто шабачких породица насељених у то доба нашло се у Руми, и неким селима око Винковаца. Има их који и данас знају да су из Шапца, а било их је да се после 1817. године вратили у Шабац. Од тога доба Шабац је ишао напред тако да се о њему увек причало, да је живот богатији и бољи него у другим градовима. Тада је Шабац почео кипети весељем и игранкама, тркама и забавама. Из тога доба чувена су кола, трке, надметања у разним играма и забавама. Шапчани се отимају за добре коње, добру спрему и добра кола. Песма на све стране опева лепоту Шапца, богатство Шапчанина, његов живот и његово весеље.

На површину тога доба излазе Македонци и Херцеговци на глас као најбогатији, најокретнији и најугицајнији. Њихови су домови најистакнутији, радње су им најснабдевеније; они су најодевенији, најве-

селији и свуда први. Њихове су жене оделом, пријемом и управом у кућама најистакнутије. Оне су већим делом из истих места; биле су вазда скромне, малих прохтева, штедљиве и према породу врло пажљиве. За Шапчанина првих година XIX века може се рећи, да је охол на своје место, да је и сувише волео забаву и весеље, да је радо јахао добре коње, приређивао трке, водио кола и да се радо истицао у прве редове. Није говорио, али се пред другим ребрио, као да би хтео тиме казати да је Шапчанин.

Прва партија Шапчана, почела македонско-херцеговачким типом, почела је нагло губити се тридесетих година XIX века. Како су им се деца школовала на страни, како су почела осећати све добре стране страног живота, она се почеше исељавати или почеше живети расипним животом, па се и пре времена губити. Спремљена деца за више послове одоше из Шапца и растурише се по вишим местима и државним службама. Трговац овог доба ретко је и намеравао спремати сина за исти позив, а женску децу обично је удавао за чиновника и трговца на страни. Тих година из Херцеговине и других наших земаља ретко је ко долазио на занате и у трговину. За трговачке помоћнике отпоче ових година нагло придолазити јадрански мушки подмладак и мало по мало улазити и у веће и у мање радње, примати их на себе и водити на своја посла. На овај начин већ педесетих година XIX века у Шапцу чине већину Јадрани. У Јадране не треба узети само оне из Јадра већ и све оне из Рађевине, Азбуковице и ваљевске Подгорине, пошто сви чине целину а све их Шабац зове тим именом.

Не треба никако сметати с ума да су прве партије наједанпут нестале. Било их је и у доба Јадрана, али се видело да су неке у декаденцији, да се исељавају и да се полако гасе. Нису ни сами Јадрани улазили у Шабац. Као и раније, и ових година Шабац је био отворен и другим досељеницима. Сад су се почеле нагло насељавати разне прекосавске земљорадничке и занатлијске породице и почињу се нагло насељавати на добрима старијих Шапчана и тамо радити земљу, при коме су занимању остали и данас.

Старије јадранске породице су: Бановићи из Грачанице (у Азбуковици), Шуљагићи, Ракићи из Рибарице, Ивановићи, Филиповићи из Бањевца, Спасојевићи из Липеновића, Скорићи, Васићи из Мојковића, Кнежевићи, Ђорђевићи из Толисавца, Поповићи, Антонићи, Чворићи, Тешмановићи из Врбића и Бастава, Поповићи из Завлаке, Поповићи и Петровићи из Брезовице, Гајићи, Ивановићи, Радишићи из Ликодре, Јовановићи из Кржаве, Вићентићи, Грујичићи, Радичевићи и Стевановићи из Костајника, Рељићи из Красаве, Вуковићи, Гладовићи, Ђурићи, Пантелићи из Комирића, Јевтићи, Гајићи, Ковачевићи из Бадање, Брајићи, Ђермановићи, Перићи, Марковићи, Петровићи, Симићи из Царине, Миливојевићи, Митровићи, Јовановићи, Николићи из Стрмова, Тадићи из Дрлача, Васићи из Буковице, Кокановићи из Дворске, Врачевићи, Деспотовићи, Чикарићи из Вољеваца и Сулина, Јовановићи, Обрадовићи из Торника, Кокановићи из Недељица, Трнинићи, Деспотовићи из Брадића, Кушаковићи, Аврамовићи, Степанићи, Катанићи из Поцерске и Јадранске Љешнице, Добриловићи, Драгићевићи, Чотрићи, Ђукановићи из Тршића, Бојиновићи из Г. Добрића, Ђорђевићи, Обрадовићи, Петровићи, Мијатовићи из Миличинеце, Лукићи, Глигорићи, Ђурићи, Ђуричићи, Бађукићи, Неђићи из осечинских ваљевских села. У њих су упали: Парезани, Бојовићи, Вуковићи, Главинићи од Ивањице, Милетићи, Тошковићи и Лејовићи из Чачка, неке породице од башких села.

Они су се толико измешали с Јадранима да су се потпуно њима прилагодили.

Овим прираштајем Јадрана Шабац се изменио и добио друкчији изглед. Изгубио се онај богати и расипни Шабац, његова се трговина није далеко протезала, те му се и живот сужавао. Стари се Шабац изменио, улице су му насуте, неке поплочане, куће му се зидају циглом, беле и покривају црепом. Живот му није дружеван, живи се засебно, повучено, нестају стара заједничка интимна весеља, уводе се западњачке забаве. Нема оног колективизма у трговини, нема ни оне од важности, ради се на мање, пипавије и смотреније. У кући се живи још расипним животом, а ову расипност увела је жена. Јадрани се готово сви иженили из прекосавских села, које су и ушле у Шабац с једним искуством да су на већој висини од средине, у коју се доводе. Још се Шапчанин Јадранин жели да види на колу и воли да се самохвалише. Ово му је преостало од старијих Шапчана.

У доба јадранских породица Шабац се нагло почео повећавати и ширити. Тако су све китошке и камичке баре оцеђене, испросећане улицама и сиротињи раздвојене. Идеја о ширењу и наглom напредовању Шапца пала је у део Јови Кокановићу, дугогодишњем председнику, који је шесетих и седамдесетих година Шапцу обезбедио хиљаду хектара шумске и зиратне земље у Китогу. У ове досељенике ушле су многе босанске избеглице из ратова 1876. и 1878. године.

Крајем XIX века Јадрани се проређују, наилазе сељаци из Мачве и непосредне близине Шапца уз прекосавске досељенике. Мало по мало Јадране и старије Шапчане замењују новије генерације, које чине треће коло Шапчана у 100 година и које ће на сву прилику дати Шапцу други тип. Рано је говорити данас о овом колу, треба их имати више и треба их посматрати у животу и тек тада дати суд, шта су оставили иза себе. Данас је јек њиховог притицања и оставимо их времену, да их оно формира у нове Шапчане.

Љуб. Павловић.

КАКО ЈЕ НАСЕЉЕН КРАЈ ОД ПЛАВНА ДО ЖЕГАРА У СЕВЕРНОЈ ДАЛМАЦИЈИ

Кад су Млечићи за морејског рата, у постепеном продирању у далматинску унутрашњост, освојили Книн (Септембра 1688.) и тиме истиснули Турке из задњег кута горњедалматинског копна, книнска је крајина а нарочито њен сјеверозападни дио, била потпуно опустјела. Народ, који је за задњег мира (1670.—1683.) био населио тај крај, за новог се рата поново разбјегао, било да се спустио у приморје и ушао у млетачко подаништво, било да се са старим господарима, Турцима, повукао дубље у унутрашњост. Кад је, у прољеће 1692., на управу Далмације дошао генерални проведитор Даниел Долфин, кљастри кандијски ветеран пун искуства и енергије, млетачки посјед у Далмацији био је на сјеверозападној граници добио новог опасног сусједа, Ћесара, који је и поред савезништва, био Млечићима у највишој мјери подозрив. Освојивши Лику у љето 1689., Ћесаревци су, позивљући се на тезу да је Лика дио мађарске краљевине а да је ријека Зрмања природна граница Лике, били су почели да, без увијања, својатају све крајеве сјеверно од Зрмање, и ако су Млечићи били први